

УДК 378.016:811(091)

Ю. М. Семенцова,

викладач

(Європейський університет, м. Київ)

sementsova7@mail.ru

СТАН НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ХІХ СТ.

У статті досліджено організаційні, педагогічні і методологічні аспекти викладання іноземних мов у перші десятиріччя діяльності Харківського, Київського та Новоросійського університетів України ХІХ ст. З'ясовано суспільно-історичні та культурно-освітні чинники, які зумовили включення іноземного компонента у зміст вищої освіти та вплинули на визначення пріоритетів у співвідношенні навчання класичних та європейських мов.

Основним завданням сучасної вищої освіти України є підготовка студентів до інтеграції в європейську спільноту та надання можливості ефективно реалізувати власний потенціал на міжнародній арені, використовуючи засоби іноземної комунікативної компетентності. У наш час навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах займає пріоритетну позицію для всіх спеціальностей, оскільки розуміння та володіння іноземною мовою є невід'ємним атрибутом висококваліфікованого спеціаліста в умовах сучасного ринку праці.

Для відтворення цілісної картини процесу становлення та набуття авторитетної ролі іноземного компонента в контексті історії вищої освіти України необхідно дослідити початкове становище викладання іноземних мов у перших вітчизняних вузах ХІХ століття – періоду розгортання соціокультурних та суспільно-політичних процесів, які стали підґрунтям для формації та подальшої розбудови вищої школи України у складі Російської імперії.

Дослідження навчання іноземних мов в університетах України на початку їхнього становлення описані у працях істориків, які безпосередньо були задіяні в науково-освітній діяльності даних університетів – це Д. І. Багалій, В. П. Безескул, В. С. Іконніков, О. І. Маркевич. Аналіз історичного розвитку методів навчання іноземних мов детально опрацьований у доробку К. О. Ганшиної, І. О. Грузинської, І. В. Рахманова, Л. В. Щерби та ін. Також знаходимо загальне висвітлення проблем викладання іноземних мов (класичних та сучасних) у контексті історії освіти Росії ХІХ століття у дисертації Л. Ю. Нікшикової "Історико-педагогічні основи викладання іноземних мов у Росії ХІХ – початку ХХ століття". Проте огляд вітчизняних наукових робіт засвідчив недостатнє висвітлення аспектів, пов'язаних із становленням іноземного компонента в навчальному процесі вищої школи України ХІХ століття. Натомість виявлено, що низка науковців присвятили свої праці дослідженню навчання іноземних мов у контексті шкільної та гімназійної освіти України ХІХ – ХХ століття (Н. В. Борисова, Т. В. Литньова, А. Ю. Долапчі).

Мета статті – дослідити стан навчання класичних та іноземних мов у перші десятиріччя функціонування Харківського, Київського та Новоросійського університетів ХІХ століття, охарактеризувати методи навчання, викладацький склад, задіяний у процесі навчання іноземних мов.

Період ХІХ ст. у галузі освіти Російської імперії, зокрема підросійської України, відзначений початком курсу "європеїзації" та реформування устрою академічної сфери з метою організації освітнього процесу на кшталт західноєвропейського. У 1804 році заснований Харківський імператорський університет та виданий перший в історії Росії університетський Статут, згідно якого університет набував статусу особливого вищого навчального та наукового закладу з чіткою структурою, визначеним змістом навчально-виховного процесу, системою академічних посад, та сукупністю навчальних дисциплін, орієнтованих на програми європейських університетів.

Аналізуючи положення Статуту 1804 р., які лягли в основу діяльності Харківського університету, необхідно виокремити важливі пункти, що стосуються організаційних аспектів мовного компонента. Насамперед, у складі університету функціонували чотири факультети (відділення), 3-поміж яких відділення словесних наук налічувало сім кафедр гуманітарного профілю, включаючи три мовні кафедри, а саме: грецької мови і словесності, старожитностей і латинської мови, східних мов [1].

Варто зазначити, що викладання дисциплін здійснювалось в основному латинською мовою, оскільки латинь була мовою науки та навчання в університетах Західної Європи. Крім того, наявність класичних мов у навчальних програмах сприяла обізнаності студентів у питаннях філософії, культури та літератури доби Античності. Натомість вивченню європейських іноземних мов не надавали вагомого значення, тому для цих дисциплін не передбачалось кафедр, а викладачам не присвоювали професорських звань. Як наслідок, французька, німецька, англійська та польська мови читались лекторами на додаткових курсах при університеті.

Поряд із латиною для викладу матеріалу використовувались російська, німецька та французька мови, де дві останні були рідними мовами викладачів-іноземців, вихідців з Німеччини та Франції. Це

пояснювалось тим, що згідно вимог Статуту частина професорсько-викладацького складу набиралась за кордоном, переважно з країн втягнених у наполеонівські війни. З іншого боку, матеріальні умови життя професорів російських університетів, враховуючи соціальні пільги, виглядали досить привабливими, а переїзд до щойно заснованого університету в Харкові надавав іноземним фахівцям можливість швидкого кар'єрного росту та підвищення соціального статусу [2: 48].

Однак, досліджуючи викладацький склад на початковому етапі існування університету, було встановлено, що з початком академічного року до роботи приступила лише половина запланованих викладачів, серед яких був один лектор іноземної мови. Для порівняння наведено дані зі Статуту, які свідчать, що в кожному університеті, незалежно від кількості студентів, було заплановано постійний штат викладачів, який мав нараховувати трьох лекторів іноземних мов (французької, англійської, німецької) [3].

Особливої уваги заслуговує кафедра східних мов, на якій вже з моменту відкриття вузу почав викладати вчений німецького походження Й. Г. Барендт. Будучи професійним сходознавцем, він читав в університеті курс давньоєврейської мови, проводив відповідні практичні заняття та намагався ознайомити студентів і з основами арабської мови. Проте, після смерті Й. Г. Барендта в 1805 році кафедра залишалась вакантною до 1827 року. Відродження традицій орієнталістики в Харківському університеті пов'язане із початком викладацької діяльності професора І. Дорна, який доклав значних зусиль, щоб підготувати фундамент для навчання арабської, перської, санскриту, давньоєврейської та ефіопської мов [4: 9].

Доречно відзначити, що відділення словесних наук налічувало високоосвічених викладачів класичних та іноземних мов, серед яких філолог та історик К. Роммель, котрий читав лекції з латинської мови; перший декан даного відділення, професор Л. Умляуф викладав німецьку мову; Якоб Белен де Балю, професор давньогрецької мови, відомий у вченому світі як перекладач французькою мовою, викладав на додаткових курсах італійську мову [5: 77].

Щодо системи дидактичних і методичних елементів навчального процесу, то варто вказати, що на гуманітарних відділеннях головною формою викладання матеріалу була лекція, а семінарські та практичні заняття майже не проводились. У результаті застосування граматико-перекладного методу навчання іноземних мов основними видами практичної діяльності на заняттях були читання і переклад текстів, механічне заучування вокабуляру і граматики, що відображало основні принципи дедуктивного підходу до організації навчального матеріалу та його засвоєння студентами.

Ситуація з мовним компонентом у Київському імператорському університеті св. Володимира, заснованого в 1834 р., була більш оптимістичною порівняно з Харківським університетом. Як свідчать джерела, на обох факультетах вузу викладались французька, німецька та польська мови, лекторами яких переважно були колишні викладачі Волинського ліцею. Більш того, німецька і французька мови були обов'язковими для студентів історико-філологічного відділення та одна з цих мов – для студентів інших відділень.

Для ілюстрації повної картини укомплектованості кафедр класичних та європейських іноземних мов доцільно звернутись до "Біографічного словника професорів університету св. Володимира" В. С. Іконнікова, котрий надає відомості про професорсько-викладацький склад даного навчального закладу за перші 50 років його існування у хронологічному порядку, а саме:

- французька мова: А. К. Плянсон (1834-1839), А. А. Борель (1839-1868), Л. Е. Пекюст (1876 – ?);
- німецька мова: А. Ф. Лідль (1834-1839), С. І. Краузе (1839-1864), А. Е. Свенсон (1865-1873), І. В. Лукашевич (1875-1882), Ф. К. Андерсон (1883 – ?);
- англійська мова: Н. С. фон-Фрейман (1834-1846), А. Н. Томпсон (1847-1848), Д. С. Сипневський (1849-1864), В. В. Даніель (1865-1878), Я. Я. Госкінс (1879 – ?);
- італійська мова: Ф. П. Бертоні (1834-1868);
- польська мова: І. І. Микульський (1834-1835), О. В. Корженевський (1835-1836);
- чеська мова: К. Ф. Страшкевич (1846-1847);
- грецька словесність: М. Ю. Якубович (1834-1837), А. І. Ставровський (1836-1837), І. Я. Нейкірх (1837-1869), А. К. Деллен (1839-1840), К. Ф. Страшкевич (1840-1868), та ін.
- римська словесність: М. Ю. Якубович (1834-1839), О. П. Корженевський (1834-1838), І. О. Гриневич (1839-1840), А. К. Деллен (1839-1867), та інші [6: 4].

Зупиняючись на характеристиці викладачів-мовознавців Київського університету, варто навести коментар із праці видатного історика М. Ф. Владимирського-Буданова аналізуючи який, можна зробити висновок, що штат викладачів за рівнем підготовки та бажанням працювати був неоднорідним, що безпосередньо позначалось на якості навчання студентів: "Лектором німецької мови був вихованець та педагог Волинського ліцею А. Ф. Лідль, який був не тільки хорошим знавцем свого предмету, але і добросовісним викладачем... Протилежними якостями відрізнявся лектор французької мови, ополечений француз А. К. Плансон" [7: 122-123].

Безперечно, незадовільні характеристики у викладацькій діяльності лекторів іноземних мов мали місце, однак представники європейської науки вносили новий погляд на методи і зміст навчання та дидактику вищої школи. Так, у другій половині XIX ст. викладачі-практики іноземних мов почали переходити від дедуктивного методу навчання до індуктивного, який полягав у практичному володінні іноземною мовою і набутті комунікативних навичок "живого" спілкування.

Проте, європейські мови, маючи другорядну значимість, не вводились до числа кафедральних дисциплін до кінця XIX ст.; протягом першого десятиріччя існування Київського університету на вивчення сучасних мов було відведено майже вдвічі менше годин, ніж на класичні мови, на викладання яких було відведено від 9 до 11 годин на тиждень, лектори французької і німецької мов, натомість, викладали по 6 годин на тиждень, італійської – лише по 3 години [7: 240].

Третій із плеяди українських університетів XIX століття – Новоросійський імператорський університет, заснований у 1865 р., займав одне із провідних місць у формуванні системи освіти та розвитку наукових досліджень і культури в Україні ще з самого початку свого існування. Аналізуючи склад факультетів університету та академічні дисципліни, яким віддавали перевагу при вступі студенти, можна дійти висновку, що навчальний процес у вузі був сфокусований на викладанні природничих і юридичних наук та класичної філології, яку представляли професори, видатні філологи-класики Ф. Є. Корш, Ф. А. Струве, Е. Р. фон Штерн [8].

Після затвердження Статуту 1884 року, положення якого були спрямовані на виховання молоді в дусі реакційних ідеологічних постулатів, ставку було зроблено на вивчення класичних мов та античної літератури, з метою відволікти студентів від політики та бажання взяти участь у революційному русі. Для чіткого розуміння заангажованості академічного року вивченням матеріалу з класичних дисциплін наведемо цифри – із загальної кількості годин (2816) кафедрам класичного спрямування відведено 1856 годин, що становило близько 67% [9: 42].

Не зважаючи на те, що до складу історико-філологічного факультету входили окремі кафедри іноземних мов, що забезпечували викладання французької, німецької, англійської та італійської, ці лекції практично не відвідувались з тієї причини, що викладачі не мали педагогічної та методичної підготовки. До того ж, рішенням Ради історико-філологічного факультету від 1865/66 академічного року іноземні мови вважалися для студентів усіх факультетів необов'язковими, хоча знання однієї мови (за вибором студента – французької чи німецької) було необхідним, якщо студент хотів отримати ступінь кандидата [9: 365].

Щодо подальшого становища викладання іноземних мов у Новоросійському університеті, то з 1900-х років кафедри іноземної філології перестали функціонувати, а заняття проводились лекторами за бажанням студентів аж до відновлення роботи кафедр у 30-х роках XX століття.

Висновок. Отже, на основі аналізу проблеми викладання іноземних мов у період становлення університетської освіти в Україні у XIX ст. можна встановити такі закономірності й тенденції:

- впровадження навчання іноземних мов у зміст освіти українських університетів на території Російської імперії в період XIX століття ґрунтувалося на наслідуванні традицій європейської системи освіти, яка диктувала передову методологію викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах;
- роль європейських іноземних мов у навчальному процесі не набувала вагомого значення до XX ст., що було зумовлено зосередженням академічних програм на вивченні класичних мов, зокрема латини, яка мала статус мови освіти, науки і дипломатії;
- навчання іноземних мов переважно реалізовувалось за допомогою дедуктивного методу, який полягав у формальному засвоєнні мовного матеріалу шляхом перекладу та механічного заучування/

Перспектива подальших досліджень цієї проблеми пов'язується нами з вивченням навчальних планів, програм, підручників, організації практичних занять з іноземних мов в університетах України XIX ст. з метою виявлення тенденцій історичного розвитку методики викладання іноземних мов у системі вищої освіти нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Охотнікова Н. Г. Нормативно-правове забезпечення відкриття та функціонування Харківського Імператорського університету в 1804 році [Електронний ресурс] / Н. Г. Охотнікова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна – 2009. – № 841. – Режим доступу до журналу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhn/Pravo/2009_841/43.pdf
2. Багіров В. С. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Багіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
3. Павко А. І. Основні напрями формування викладацького та наукового складу університетів України в імперську добу (XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс] / А. І. Павко // Збірник наукових студій. – 2008. – Вип. 15. – С. 290. – Режим доступу до збірника : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/piu19-20/2008_15/39.pdf

4. Чувпило Л. О. Сходознавство в Харківському університеті (1805-1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 "Всесвітня історія" / Л. О. Чувпило. – Х., 2002. – 19 с.
5. Яновський Л. Харківський університет на початку свого існування (1805-1820) / Л. Яновський. – Х. : Майдан, 2004. – 508 с.
6. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834-1884) / [сост. под ред. В. С. Иконникова, орд. проф.]. – К. : Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – 860 с.
7. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета Св. Владимира / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К. : Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – Т. 1 : Университет Св. Владимира в царствование императора Николая Павловича. – 734 с.
8. Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах. Из истории Новороссийского университета / Т. Н. Попова. – Одесса : Астропринт, 2007. – 536 с.
9. Історія Одеського університету за 100 років / [за ред. О. І. Юрженко]. – Одеса, 1968. – 424 с.

Матеріал надійшов до редакції 12.05. 2010 р.

Семенцова Ю. Н. Состояние обучения иностранным языкам в период становления университетского образования в Украине в XIX в.

В статье исследованы организационные, педагогические и методологические аспекты преподавания иностранных языков в первые десятилетия деятельности Харьковского, Киевского и Новороссийского университетов Украины XIX в. Выявлены общественно-исторические и культурно-образовательные факторы, которые обусловили включение иноязычного компонента в содержание высшего образования и повлияли на определение приоритетов в соотношении обучения классических и европейских языков.

Sementsova Yu. M. The State of Foreign Language Teaching in the Period of University Education Formation in Ukraine in the 19th Century.

The article deals with the study of organizational, pedagogical and methodological aspects of the foreign language teaching in the first decades of activity of Kharkiv, Kyiv and Novorossiysk universities of Ukraine in the 19th century. It examines social, historical and cultural factors due to which the foreign language component was included in the content of higher education and which determined priorities between teaching classical and European languages.